Några svenska ptiliders systematik och faunistik

MIKAEL SÖRENSSON

Sörensson, M.: Några svenska ptiliders systematik och faunistik. [Systematical and faunistical notes on some Swedish ptilid beetles (Col., Ptiliidae).] – Ent. Tidskr. 102: 57–61 Lund, Sweden 1981. ISSN 0013-886x.

Some interesting finds of ptilid beetles, among them two species new to the Swedish fauna – *Oligella nana* A. Strand and *O. intermedia* Bes. – are reported. Faunistical and in some cases also systematical notes are given for the species. A key to the Swedish species of the genus *Oligella* is given too.

M. Sörensson, St. Södergatan 26, S-222 23 Lund, Sweden

Ptilium modestum Wank. – Sk. Ravlunda, 26.11.1979. Till våra sällsyntare *Ptilium*-arter hör utan tvivel *P. modestum*. Detta hänger förmodligen delvis samman med artens speciella levnadssätt. Den tycks föredraga ihåliga lövträd, helst levande sådana, men är också upprepade gånger funnen i myrstackar. Så har både Israelson (1957) och Lundberg (1972) tagit den. Flertalet fynd är gjorda under vintern och våren vilket möjligtvis indikerar en aktiv period under den tiden. Jag har kommit i kontakt med arten två gånger. Dels ute på det sandiga Ravlunda-fältet i östra Skåne, dels på Hallands Väderö. Båda gångerna vid sållning av innanmätet i ihåliga bokar. Typiska följearter var *Prenidium gressneri* Er. och *P. turgidum* Thoms.

Oligella intermedia Bes. – Sk. Ängelholm, 6.6.1978. Bland de skalbaggsfamiljer, som man fortfarande kan förvänta sig nytillskott för faunan i, hör i allra högsta grad ptiliderna. Med sina extremt små former, sitt ofta speciella levnadssätt parat med en ganska svår systematik utgör familjen en svårbemästrad grupp som troligen, relativt sett, rymmer en hög procent oupptäckta arter. Ett gott exempel på detta påstående utgör det minst sagt överraskande fyndet av den för Nordeuropa nya arten *O. intermedia*. Den är ganska nyligen beskriven från Schweiz och är förutom från några lokaler i östra Frankrike icke känd någon annanstans ifrån. Den kan eventuellt visa sig tillhöra skaran av djur med isolerad förekomst här uppe, som t ex *Micridium angulicolle* Fairm., men troligare är att den även är utbredd i mellanområdet. Förmodligen är den förbisedd p g a dess stora yttre likhet med *O. foveolata* Allib.

Besuchet (1976) anger bara kort att den förekommer i ''förna vid basen av gamla träd''. Detta överensstämmer inte med mina erfarenheter. Mitt enda exemplar sållades fram ur en mycket finfördelad, kraftigt möglande och brinnande gräskompost, som låg i granskog strax utanför Ängelholm i Skåne. Där förekom också de för gräskompost mera typiska ptiliderna *Acrotrichis fascicularis* Hbst, *A. silvatica* Rossk., *Ptiliolum schwarzi* Flach och *Euryptilium saxonicum* Gillm. tillsammans med bl a *Atheta södermani* Bernh.

O. intermedia står *O. foveolata* mycket nära men skiljes relativt lätt på följande karaktärer. Halsskölden saknar basalintryck och har en mycket tydlig mittfåra. Dess sidokanter är lätt synliga ovanifrån medan de är otydliga hos *O. foveolata*. Antennernas 4–8 leder är också tydligt längre än hos *O. foveolata* (Fig. 1). Kroppen är mörkt brun och robustare byggd. Besuchet anger längden till 0.59–0.64 mm. I Fig. 3 & 4 har aedeagus och spermatheca avbildats för *O. intermedia* och *O. foveolata*. Jag har sett ovanligt mörka exemplar av *O. foveolata* som skulle kunna förväxlas med *O. intermedia*. Därför kan genitalpreparering i tveksamma fall vara rekommendabelt. Det bör påpekas att teckningen av *O. intermedias* penis ej är skalenligt ritad i förhållande till *O. foveolatas*. En direkt jämförelse mellan resp. mått går alltså ej att göra. Besuchet

anger längden på *O. intermedias* penis till 0.08 mm. Jag mätte *O. foveolatas* till 0.07 mm. Vad beträffar spermathecan tycks där finnas små men klara skillnader. Tydligast ser man det på de två ändslingorna och deras inbördes läge i förhållande till varandra.

Oligella nana A. Strand – Sk. Vittskövle, 24.6.1979 och 8.6.1980. Andreas Strand beskrev ursprungligen denna art som *Ptilium nanum* A. Str. (1946), men meddelar senare (1965) att Besuchet anser att arten bör föras till släktet *Oligella*. Hittills har endast 2 ♀♀ av arten varit kända. Den ena tagen på hönsspillning 19.6.1944 i Oslos omgivningar, den andra på samma lokal 9.7.1957. Fyndet av arten ända nere i Skåne är överraskande men tyder på att den möjligen har en vidsträckt utbredning och att den sannolikt blivit förbigången p g a sin litenhet. Ty djuret är verkligen litet. Strand anger i sin beskrivning längden till 0.475 mm. Det tog en god stund innan jag fick ögonen på den trots att jag medvetet satt och letade efter smådjur som ptilider o dyl. Mina 8 exemplar av *O. nana* A. Str. är alla tagna i en varm, möglande, finfördelad gräskompost som nästan börjat bli kletig i konsistensen och som hade en mycket frän och karakteristisk doft. Denna kompost hade jag lagt ut i en gammal poppel-allé vid Vittskövle slott i Skåne. Marken där är starkt sandinblandad och området i sin helhet hyser många intressanta, botaniska såväl som zoologiska element. Även en del andra intressanta skalbaggar hade tagit komposten i besittning, som t ex *Acrotrichis parva* Rossk., *A. silvatica* Rossk., *A. norvegica* A. Str., *Oxyomus silvestris* Scop. och *Atheta glabricula* Thoms.

O. nana är genom sin litenhet lätt skild från övriga nordiska *Oligella*-arter. Den utmärkes även av halssköldens mittfåra som är skarp och når från bakkanten ända till framkanten, därvid skiljande sig ifrån de andra två arterna vars mittfåror når över en dryg tredjedel av halssköldens längd. Vidare är antennernas 4–8 leder försedda med en basal insnörning som saknas hos de båda andra (Fig. 1), som däremot har en apikal insnörning på 10:e antennleden, vilken helt saknas hos *O. nana* (Fig. 2). Från *O. foveolata* skiljes den också lätt på färgen som är svartbrun hos *O. nana*. Penis för den hittills okända hanen är avbildad i Fig. 5. Längd: 0.6 mm. Tyvärr lyckades det inte att få fram en spermatheca från någon av honorna. Den tycks, liksom hos andra ptilider, vara mycket dåligt sklerotiserad. Här bör poängteras vikten av varsamhet och tålamod vid genitalprepareringen av dessa små djur. Speciellt spermathecan är oerhört bräcklig och går itu vid minsta ovarsamma rörelse. Med lite övning lär man sig så småningom behärska tekniken.

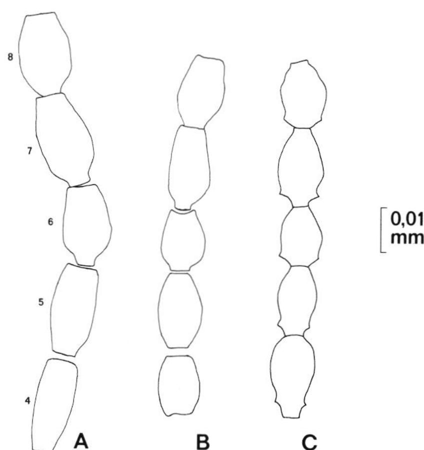

Fig. 1. 4:e till 8:e antennleden hos (antennal segments 4–8 of) – A. *Oligella intermedia* (Sk. Ängelholm). – B. *O. foveolata* (Sk. Vittskövle). – C. *O. nana* (Sk. Vittskövle).

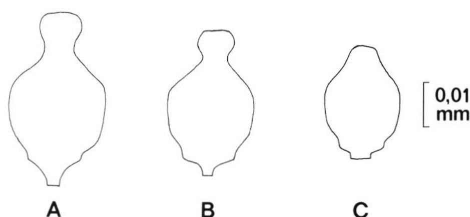

Fig. 2. 10:e antennleden hos (antennal segment 10 of) – A. *Oligella intermedia* (Sk. Ängelholm). – B. *O. foveolata* (Sk. Vittskövle). – C. *O. nana* (Sk. Vittskövle).

Härmed skulle den svenska faunan av släktet *Oligella* helt plötsligt omfatta 3 av de 4 kända europeiska arterna. En bestämningstabell får då följande utseende.

1. Pronotums mittfåra lång, räckande långt förbi mitten. Antennernas 10:e led utan apikal insnörning (Fig. 2). Liten svartbrun art. 0.48–0.50 mm . *nana*
– Pronotums mittfåra saknas eller kort, ej räckande förbi mitten. Antennernas 10:e led med apikal insnörning (Fig. 2). Större arter. 0.55–0.64 mm . 2
2. Pronotum utan basalintryck men med en kort, skarp mittfåra. Sidokanterna, åtminstone i den bakre delen, synliga från ovan. Antennernas 4–8 leder längre (Fig. 1). Kroppen robustare byggd. Mörkbrun art. 0.59–0.64 mm. Penis och spermatheca (Fig. 3) . . . . *intermedia*

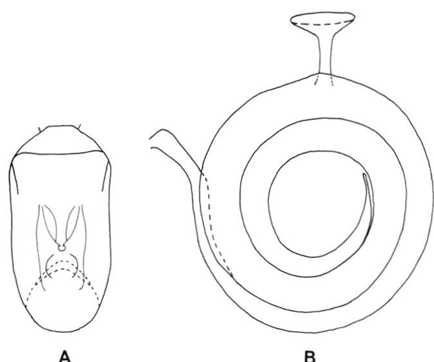

Fig. 3. *Oligella intermedia*. – A. Penis sedd från ventralsidan (ventral view). – B. Spermatheca. – Efter Besuchet.

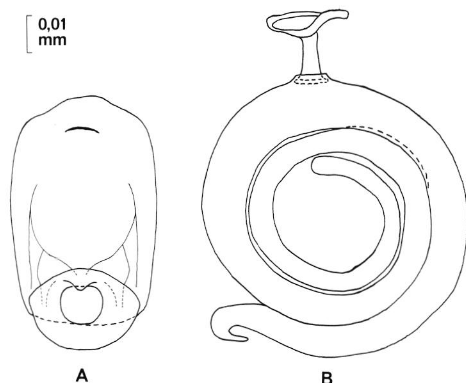

Fig. 4. *Oligella foveolata* (Sk. Revinge). – A. Penis sedd från ventralsidan (ventral view). – B. Spermatheca. – Orig.

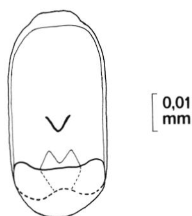

Fig. 5. *Oligella nana* (Sk. Vittskövle). – A. Penis sedd från ventralsidan (ventral view). – Orig.

– Pronotum med basalintryck men utan kort, skarp mittfåra. Sidokanterna otydliga från ovan. Antennernas 4–8 leder kortare (Fig. 1). Kroppen slankare byggd. Ljusbrun art. 0.55–0.58 mm. Penis och spermatheca (Fig. 4). . . . . *foveolata*

Ptiliolum wuesthoffi Rossk. – Denna art har sannolikt varit förbisedd p g a dess speciella levnadssätt. Djuret har vid enstaka tillfällen tagits vid håvning t ex av Baranowski (1979) i Skåne och av Lundberg (1979) genom bilhåvning i Mellansverige. En gång har arten tagits i sin naturliga biotop. Israelson (1957) fann arten i 1 exemplar i en gräskompost i Hässleholm. Jag har den från fem skånska lokaler. Den är, med undantag för en lokal, tagen genom sållning av gräskompost. Den 24.9.1978 fann jag vid Vittskövle i östra Skåne en nedfallen fågelholk som låg i ett lövskogsbryn. Genom att sålla innehållet, som mest bestod av blöt spillning, erhölls ett exemplar av *Ptiliolum wuesthoffi* Rossk. och dessutom några exemplar var av *Atheta occulta* Er., *Atheta excellens* Kr. och *Aleochara sanguinea* L. För övrigt har jag *P. wuesthoffi* från Ängelholm 6.6.1978, från Vittskövle 25.6.1979 (se nedan under *P. marginatum*), från det sandiga Revingefältet 2 mil öster om Lund 11.9.1979 och slutligen i 2 exemplar från Kungsmarkens golfbana utanför Lund 1.10.1979.

Ptiliolum marginatum Aubé – Något oväntat är väl fyndet av denna sällsynta ptilid i gräskompost. Djuret har hittills mest påträffats i spillning av olika slag. Så har t ex Israelson (1963), Baranowski (1978) och Lundberg (1979) tagit den. Mitt fynd daterar sig från den 25.6.1979. Det gjordes i en gräskompost som var utlagd i ett skogsbryn i trakten av Vittskövle i Skåne. Skogen utgjordes av ett äldre bestånd planterad gran. Djuret levde där tillsammans med bl a *Ptiliola kunzei* Heer, *Euryptilium saxonicum* Gillm., *Ptiliolum schwarzi* Flach, *P. wuesthoffi* Rossk., *Acrotrichis parva* Rossk., *A. silvatica* Rossk. och *A. dispar* Matth.

Ptiliolum sahlbergi Flach – Sm. Agunnaryd, 7.7.1979. Fyndet av denna art som gjordes vid sållning av ett fågelkadaver som låg i en gräskompost, är troligen det sydligaste i vårt land. Likaså torde *Acrotrichis cognata* Matth., som också förekom i komposten, ha sin hittills sydligaste kända utpost här.

Pteryx splendens A. Str. – Sdm. Hartsön, 31.7.1980 och Sdm. Lövgärdsholmen, 12.7.1980. Denna dåligt kända art är tagen i några spridda landskap i Mellansverige, dock ej i Södermanland. De flesta fynden är gjorda genom bilhåvning. Mina fynd härrör sig dels från en gammal, grov tallåga, dels från en motsvarande eklåga. Båda två låg ganska skuggigt i urskogsartade bestånd av tall, gran och ek. Genom att sålla av solen uppvärmd bark, som försiktigt lossades så

att det därunder liggande gnagmjölslagret medföljde, erhölls flera exemplar från tallen och ett exemplar från eken. Både forma aptera och forma alata var företrädda. Den tycks alltså icke nämnvärt skilja sig från den vanliga *P. saturalis* Heer i biotopvalshänseende. Möjligen föredrar den skog av ursprungligare natur.

Smicrus filicornis Fairm. – Sk. Lund, 10.12.1979. Detta, det andra skånska exemplaret, påträffades vid genomgång av driftmaterial från Höje å, som hade svämmat över sina bräddar och dränkt några leriga, låglänta betesmarker i stadens utkant. Även några enstaka *Ptiliolum spencei* Allib. tillvaratogs. *S. filicornis* lever förmodligen på de leriga stränderna av Höje å nere i sprickor och under ruttnande vegetabilier.

Baeocrara japonica Matth. – Funnen i ett exemplar genom sållning av en utlagd gräskompost i kanten av urskogsområdet vid Båtfors, Uppland 24.6.1978. Den levde där tillsammans med bl a *Atheta södermani* Bernh.

Acrotrichis chevrolati Allib. – Denna som mycket sällsynt ansedda art tillhör också den grupp av ptilider som, när man väl börjat söka dem i deras rätta miljö, förmodligen kommer visa sig vara betydligt vanligare än vad man hittills trott. I min samling finns exemplar från Sk. Lomma 1.12.1978 i brinnande trädgårdskompost, Sk. Vittskövle 19.7.1979 i gräskompost utlagd på sågspånshög, Sk. Lund 24.8.1979 som ytterst talrikt förekommande och tillsammans med *Acrotrichis grandicollis* Mannh. dominerande djur i en stor gödselstack. Även ett exemplar av *Gabronthus thermarum* Aubé erhölls. Samma dag togs också ett exemplar av *Acrotrichis chevrolati* Allib. i en gräskompost i Värpinge väster om Lund.

Acrotrichis insularis Mäkl. – Bland de märkligare exemplen på skalbaggsimmigranter under senare år är denna art. Den var före år 1965 ej känd utanför Nordamerikas gränser. Det året upptäcktes den i England av Colin Johnson (1966) och i Norge av E. Sundt (1968). 1971 togs den för första gången i Sverige av Gösta Gillerfors (1973) och är numera utbredd i hela vårt land och har dessutom blivit en av släktets vanligaste arter. Den flyger gärna och man får den ofta vid håvning men även vid as, ruttnande svamp, spillning, i sågspån, kompost osv. Det kommer också att bli intressant att se om dess hastiga spridning kommer att påverka andra *Acrotrichis*-arter. Det skulle i så fall röra sig om *parva*- och *sericans*-grupperna, vars representanter utnyttjar ungefär samma nischer som *A. insularis*.

Acrotrichis norvegica A. Str. – Denna art förekommer sällsynt på två lokaler i Vittskövletrakten i Skåne. Den ena utgörs av en stor sågspånshög varpå en kompost av slaget gräs var upplagd. Ur den sållades vardera ett exemplar 19.7 och 4.8.1979. Dessutom håvades ett exemplar 29.5.1979 på samma lokal. Den andra lokalen utgörs av den under *Oligella nana* A. Str. omtalade gräskomposten, varur sållades exemplar både i juni och juli 1979.

Acrotrichis arnoldi Rossk. – Sk. Vomb, 9.5.1979 och Sk. Häckeberga, 30.6. 1980. Den ende svensk som tidigare kommit i kontakt med denna art är Arne Sundholm. Han sållade ett nedfallet hägerbo 20.5.1950 vid Förkärla i Blekinge, varvid han erhöll flera exemplar. Den är också känd från några lokaler i England, Tyskland och Danmark. I Danmark har man funnit den under ett grävling-kadaver i juli och augusti. Mina 5 exemplar har jag funnit dels under en död kanin som låg i lucker lövförna i bokskog, dels i en utlagd gräskompost som placerats i kanten av en bokdunge vid Häckeberga.

Acrotrichis danica Sundt – I min samling sitter 2 ex. av denna sällsynta art. Det ena är taget 10.12.1979 ute i ett stort sumpområde i Vittskövle-trakten i östra Skåne. Där sållades det fram tillsammans med hundratals *Acrotrichis sitkaensis* Motsch. ur fuktig lövförna som låg under några stora Salix-buskage. Detta är förmodligen artens naturliga typ av biotop. Fyndlokalen för mitt andra exemplar är dock föga naturlig för *A. danica*. Det sållades nämligen fram ur den fuktiga förnan under ett rådjurskadaver 12.4.1978. Kadavret låg mitt inne i en granplantering vid Herremöllan i östra Skåne. I och för sig är fyndlokalen belägen nere i en bäckdal så förmodligen rör det sig om ett övervintrande djur som flugit upp en bit från sin naturliga vistelseort.

Därmed är 4 skånska lokaler kända. Tidigare har arten tagits av Palm i Skäralid och av Baranowski i Forsakar (1977). Ett intressant faktum är att alla 4 fyndlokalerna ligger i anslutning till vatten eller fuktig mark. Tydligen går *A. danica* helst på fuktiga lokaler av olika slag.

Acrotrichis fraterna Johnson – 1978 anmälde Baranowski denna intressanta art från några lokaler i Skåne och på Öland. Förmodligen kommer den att visa sig vara utbredd över större delen av vårt land. I min samling finns exemplar

från Upl. Båtfors tagna vid kvällshåvning 18.6.1978 och i en gammal halmkompost 19.6.1978. Vid Maltesholm i östra Skåne togs 1 ex. 12.7.1979 i en hög med multnande gräs som lagts ut i gammal bokskog. 19.7.1979 togs 1 ex. på fårspillning som lagts ut i en lövskogsdunge, också det vid Maltesholm. I gammalt hö togs ytterligare ett par exemplar 25.6.1979 vid Vittskövle, Skåne. *A. fraterna* tycks föredra ungefär samma slags biotoper som t ex *A. fascicularis*.

Det kan f ö vara besvärligt att skilja *fraterna* från *fascicularis*. Bäst skiljer man dem på antennerna som är mycket kortare hos *fascicularis*. *A. fraterna* har, liksom de övriga arterna inom *fascicularis* gruppen, långa, slanka antenner. Spermathecans utseende har hittills ansetts vara en tillförlitlig karaktär vid bestämning av arter inom *fascicularis*-gruppen. Emellertid varierar spermathecan (liksom i viss mån en del yttre karaktärer) och man bör ej fästa för stor vikt vid små detaljer i dess utseende. Så kan t ex den stora vindling som är belägen just under tratten variera kraftigt, både med avseende på läge och form.

Acrotrichis pumila Er. (*longicornis* auct. nec. Mannh.) – Bland våra *Acrotrichis*-arter finns några, vars levnadssätt man känner föga. Till den gruppen hör denna art. *A. pumila* tycks vara ganska sällsynt och förekommer i ungefär samma biotoper som *A. brevipennis* Er. Stundom uppträder båda två tillsammans. Typiska biotoper är t ex bland detritus och uppspolad drift vid å- och sjöstränder. Så har jag funnit den vid Vombsjön och Ringsjön i maj och november. Men enligt andra uppgifter kan den även påträffas i gammalt fuktigt hö med musgångar och i murkna träd.

Till sist vill jag tacka Colin Johnson, Claude Besuchet och Richard Baranowski för värdefull hjälp med bestämningar och för många goda råd.

Litteratur

Baranowski, R. 1977. Intressanta skalbaggsfynd (Coleoptera) 1. – Ent. Tidskr. 98: 11–29.

Baranowski, R. 1978. Intressanta skalbaggsfynd (Coleoptera) 3. – Ibid. 99: 53–60.

Baranowski, R. 1979. Intressanta skalbaggsfynd 4. – Ibid. 100: 71–80.

Besuchet, C. 1976. Contribution á l'étude des Ptiliides paléarctiques (Coleoptera). – Bull. Soc. Ent. Suisse 49: 51–71.

Freude, Harde & Lohse. 1971. Die Käfer Mitteleuropas 3. Krefeld (Goecke & Evers).

Gillerfors, G. 1973. Anteckningar om svenska Coleoptera. – Ent. Tidskr. 94: 45–47.

Hansen, V. 1968. Aadselbiller, Stumpbiller m m – Biller 25, Danmarks Fauna.

Israelson, G. 1957. Skalbaggar från Hässleholmstrakten 7. – Natur i Göinge p. 5–7.

Israelson, G. 1963. Skalbaggar från Hässleholmstrakten 12. – Ibid. p. 10–13.

Johnson, C. 1966. Two species of Acrotrichis new to Britain (Col., Ptiliidae). – Entomologist 99: 152–154.

Johnson, C. 1967. A revised and annotated list of British Acrotrichis (Col., Ptiliidae). – Ibid. 100: 132–135.

Lundberg, S. 1972. Bidrag till kännedom om svenska skalbaggar 13. – Ent. Tidskr. 93: 42–56.

Lundberg, S. 1979. Bidrag till kännedom om svenska skalbaggar 18. – Ibid. 100: 81–82.

Strand, A. 1946. Seven new species of Coleoptera from Norway. – Norsk Ent. Tidskr. 7: 168–172.

Strand, A. 1965. Koleopterologiske bidrag 11. – Ibid. 13: 83–91.

Sundt, E. 1958. Revision of the Fennoscandian species of the genus Acrotrichis Motsch., 1848. – Ibid. 10: 241–277.

Sundt, E. 1968. Acrotrichis insularis Mäklin 1852 (Col., Ptiliidae). Designation of lectotype and redescription. – Ibid. 15: 75–77.